

אתר דעת * לימודים * גיליון 20 * תשפ"ה * 2024-25

זכר צדיק לברכה

רפי ועקינין

"יומא" (=היום) הוא שמה של המסכת העוסקת בענייניו של היום המיוחד בשנה – יום הכיפורים. הפרק השלישי של המסכת מוקדש לתיאור סדר העבודה של הכהן הגדול במקדש ביום הקדוש הזה. בשתי המשניות האחרונות של הפרק מובאים שני סיפורים שאין להם כל קשר ועניין ליום הכיפורים.

במשנה הראשונה (לז ע"א) מסופר על חמישה אנשים נדיבי לב: בן גמלא, בן קטין, מונבז המלך, הילני אמו וניקנור. כל אלו תרמו פריטים למקדש להרבות כבוד ותפארתו, ועל כך היו מזכירים אותם לשבח. במשנה השנייה (לח ע"א) בה אתמקד, מסופר על אומנים מומחים שעשו בעבודות המקדש, ולא רצו ללמד אומנותם לאחרים, ועל כך היו מזכירים אותם לגנאי.

הנה המשנה:

של בית גרמו לא רצו ללמד על מעשה לחם הפנים, של בית אבטינס לא רצו ללמד על מעשה הקטורת, הוגרס בן לוי היה יודע פרק בשיר ולא רצה ללמד, בן קמצר לא רצה ללמד על מעשה הכתב. על הראשונים [בן גמלא וחביריו שנמנו במשנה הקודמת] נאמר (משלי י: ז):
זכר צדיק לברכה,¹ ועל אלו נאמר (שם): ושם רשעים ירקב.

שתי שאלות עולות למקרא משנה זו: [1] מה ראה רבי עורך המשנה לפסוק על אלו "האחרונים" פסוק כה חמור – "ושם רשעים ירקב"?! "אחרונים" אלו היו אישים ובתי אב שנתברכו משמייים בכשרונות מיוחדים, ובית אבטינס אף זכה שתיקרא על שמו אחת מהלשכות במקדש. העל אלו? אמרו מילות קללה הנהוגה להיאמר על רשעי עולם?! ומדוע דווקא קללה זו? [2] מה ראה רבי לפסוק בניגוד לדעתם של החכמים

¹ יושם לב שהפסוק: "זכר צדיק לברכה" הוזכר לראשונה בגמרא בסמוך למשנה המונה את אותם "ראשונים" שזכו בברכה זו, והוא נדרש שם על הקב"ה. – "חנניה בן אחי יהושע אומר: "זכר צדיק לברכה" – אמר להם נביא לישראל: בשעה שאני מזכיר [את שמו של הקב"ה שהוא] צדיק עולמים אתם תנו לו ברכה" (יומא לו ע"א).

שקדמוהו, ור' עקיבא בראשם, שפסק: "מעתיא אסור לספר בגנותן של אלו", כמסופר בשלוש הברייתות דלהלן?

ברייתא ראשונה (לח ע"א)

תנו רבנן: בית גרמו היו בקיאיין במעשה לחם הפנים ולא רצו ללמד. שלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים², והיו יודעין לאפות כמותן ולא היו יודעין לרדות כמותן. שהללו מסיקין מבחוץ ואופין מבחוץ, והללו מסיקין מבפנים ואופין מבפנים. הללו פיתן מתעפשת, והללו אין פיתן מתעפשת. כששמעו חכמים בדבר אמרו: כל מה שברא הקדוש ברוך הוא - לכבודו בראו, שנאמר (ישעיה מג: ז): כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, וחזרו בית גרמו למקומן. שלחו להם חכמים ולא באו. כפלו להם שכרן - ובאו. בכל יום היו נוטלין שנים עשר מנה, והיום עשרים וארבעה. רבי יהודה אומר: בכל יום עשרים וארבעה, והיום ארבעים ושמונה. אמרו להם חכמים: מה ראיתם שלא ללמד? אמרו להם: יודעין היו של בית אבא שבית זה עתיד ליחרב, שמא ילמוד אדם שאינו מהוגן וילך ויעבוד עבודה זרה בכך. ועל דבר זה מזכירין אותן לשבח. מעולם לא נמצאת פת נקיה ביד בניהם, שלא יאמרו ממעשה לחם הפנים זה ניזונין, לקיים מה שנאמר (במדבר לב: כב): והייתם נקים מה' ומישראל.

בית אבטינס היו בקיאיין במעשה הקטורת ולא רצו ללמד. שלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים, והיו יודעין לפטם כמותם ולא היו יודעין להעלות עשן כמותן. של הללו מתמר ועולה כמקל, של הללו מפציע לכאן ולכאן. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: כל מה שברא הקדוש ברוך הוא לכבודו בראו, שנאמר (משלי טז: ד): כל פעל ה' למענהו, וחזרו בית אבטינס למקומן. שלחו להם חכמים ולא באו, כפלו להם שכרן ובאו. בכל יום היו נוטלין שנים עשר מנה, והיום עשרים וארבעה. רבי יהודה אומר: בכל יום עשרים וארבעה והיום ארבעים ושמונה. אמרו להם חכמים: מה ראיתם שלא ללמד? אמרו: יודעין היו של בית אבא שבית זה עתיד ליחרב, אמרו: שמא ילמוד אדם שאינו מהוגן, וילך ויעבוד עבודה זרה בכך. ועל דבר זה מזכירין אותן לשבח. מעולם לא יצאת כלה מבושמת מבתיהן, וכשנושאיין אשה ממקום אחר מתניין עמה שלא תתבסם, שלא יאמרו ממעשה הקטורת מתבסמין, לקיים מה שנאמר "והייתם נקים מה' ומישראל".

בתחילה, הדיחו חכמים את האומנים הללו מתפקידם והביאו מאלכסנדריא אומנים אחרים תחתם, אך אלו לא צלחו במלאכתם. כשראו זאת חכמים, החזירו את הקודמים לתפקידם וגם הכפילו את שכרם. על בית גרמו אמרו: "כל מה שברא הקדוש ברוך הוא - לכבודו בראו, שנאמר (ישעיה מג: ז): "כָּל הַנִּקְרָא בְּשִׁמִּי וְלִכְבוֹדִי בְּרֵאשִׁיתוֹ יִצְרְתָּו וְאַף־עֲשִׂיתָּו [...]". פירוש: אין זה כבוד שמים שתיעשה מלאכת קודש

² אלכסנדריא של אותם ימים – התקופה ההלניסטית – הייתה מרכז בינלאומי של מדע ותרבות, והייתה שם גם קהילה יהודית גדולה וחשובה: "אמר ר' יהודה, מי שלא ראה דיופלוסטון (= בית כנסת) של אלכסנדריא של מצרים לא ראה בכבודן של ישראל" (סוכה נא ע"ב).

בידי אומנים פחותים. ועל בית אבטינס אמרו: (משלי טו: ד) "כָּל פֶּעַל ה' לְמַעַנְהוּ [...]". פירוש: "ה' פועל ונותן חכמה לאחד יותר מלאחרים למענהו – כדי שתהיה אותה מלאכה נעשית על ידי אותו אדם שהקב"ה רוצה שיעשנה".³ שתי דרשות, אמנם שונות,⁴ אך כוונתן אחת – הכרה במעמד המיוחד של אומנים אלו, שתפקידם וכשרונם ניתנו להם משמיים ואין איש יכול להזיזם משם. אחרי שחכמים הגיעו להכרה זו שאלו אותם: "מה ראיתם שלא ללמד? אמרו להם: יודעין היו של בית אבא שבית זה עתיד ליחרב, שמא ילמוד אדם שאינו מהוגן וילך ויעבוד עבודה זרה בכך".

מי היו אותם אומנים שהביאו חכמים מאלכסנדריא של מצרים, שידעו את מלאכת אפיית לחם הפנים ואת מלאכת פיטום הקטורת? אולי היו אלה כוהנים ששירתו במקדש שהיה באלכסנדריא של מצרים – "מקדש חוניו"?⁵ מקדש זה, כזכור, היה שנוי במחלוקת; ר' מאיר אומר שחוניו "בנה שם מזבח והעלה עליו לשום עבודת כוכבים", ור' יהודה אומר שהוא "בנה שם מזבח והעלה עליו לשם שמיים".⁶ כוהניו – האומנים מאלכסנדריא – ידעו את מלאכת אפיית לחם הפנים אך לא ידעו את חכמת הרדייה.⁷ בלעדיה הלחם היה נשבר ומתעפש ומשום כך לא היה מתרחש בו הנס שחומו נשמר משעת הנחתו ועד שעת סילוקו כעבור שבוע.⁸ כמו כן, אומני אלכסנדריא האחרים, ידעו את מלאכת פיטום הקטורת אך לא ידעו לזהות במדויק את העשב הקרוי "מעלה עשן".⁹ בלעדיו לא היה מתרחש הנס שעשן הקטורת היה מיתמר ועולה כמקל. את שתי המסורות הללו נמנעו בית גרמו ובית אבטינס ללמד לאחרים. אם נכונה השערה זו, בדבר זהותם של האומנים שהובאו ממצרים – כוהנים ששירתו במקדש חוניו – מדובר בכוהנים שעבודתם הייתה "לשום עבודת כוכבים", כדעת ר' מאיר. וגם אם נאמר שלשם שמיים הייתה עבודתם, כדעת ר' יהודה, עדיין פגם גדול היה בה, שעברו על איסור שחיטת חוץ.¹⁰ לפיכך, הסיפורים אודותם מוכיחים כמאה עדים את צדקת חששם של בית גרמו ובית אבטינס. האומנים הזרים מאלכסנדריא כשלו בעבודתם משום ששתי מסורות חשובות – "חכמת הרדייה" ו"מעלה עשן" לא נמסרו להם.

³ רבנו חננאל על אתר.

⁴ זה הדבר היחיד המבדיל בין הסיפורים שסופרו על שני בתי אב אלו. רבנו יונה מפרש את הפסוק במשלי טו: ד, שדרשו חכמים בדרשה השנייה, באמצעות הפסוק מישעיה מג: ז, שדרשו חכמים בדרשה הראשונה.

⁵ אני מודה לדידי, דוד איינהורן, שהעלה לפני השערה זו.

⁶ מנחות קט ע"ב. מקדש חוניו, בלשון חכמים – "בית חוניו", נבנה באלכסנדריא שבמצרים על ידי חוניו, בנו או נכדו של שמעון הצדיק, בשנת 164 לפה"ס, ונחרב בשנת 79 לספירה. יושם לב שאפילו רמב"ם שפסק כדעת ר' יהודה, מצא פגם בעבודת הקורבנות שנעשתה שם, שעברו על איסור שחיטת חוץ – האיסור להקריב קורבנות מחוץ למקדש ירושלים.

⁷ "הרדיה היא חכמה ואינה מלאכה" (שבת קיז ע"ב).

⁸ יומא כא ע"א.

⁹ גם אומני אלכסנדריא הביאו עשב מעלה עשן, שהרי המחסר אותו מן הקטורת חייב מיתה. אלא שהיה זה עשב שונה שעשנו היה מתפזר ולא מיתמר כמקל.

¹⁰ רמב"ם פירוש המשניות, מנחות יג.

לאחר שחכמים הכירו בצדקת דרכם של בית גרמו ובית אבטינס, נאמר: "ועל דבר זה מזכירין אותן לשבח". מה הוא "דבר זה"? האם הדבר שסופר עד כה – שנתנו טעם להימנעותם מללמד לאחרים מחשש לעבודה זרה? או שמא הדבר המסופר להלן – ש"מעולם לא נמצאת פת נקייה ביד בניהם, שלא יאמרו...?" או שמא זה וגם זה, כפי הגרסה של הסיפור במדרש:

אמרו להם מה ראיתם שלא ללמד, אמרו מסורת בידינו מאבותינו שעתיד המקדש להחרב, ולא רצינו ללמד שלא יהיו נוהגין ועושים לפני עבודת כוכבים שלהן כדרך שאנו עושין לפני הקדוש ברוך הוא, ובדבר הזה היו מזכירין אותן לשבח, ולא עוד אלא שלא יצאה אשה מהם ותינוק מהם כשהוא מבושם.¹¹

הצד השווה בשני הדברים הללו שבגינם היו מזכירים אותם לשבח הוא החרדה שחרדו אומנים אלו לחילול שם שמיים שעלול להיגרם בגללם.

כללו של דבר, בשני דברים טעו חכמים ביחסם אל בית גרמו ובית אבטינס. הטעות האחת, שהדיחו אותם מתפקידם וקיפחו את פרנסתם. את זאת תיקנו חכמים על ידי שהחזירו לתפקידם ואף הכפילו את שכרם. הטעות האחרת, שלא האמינו לאמתלא שנתנו להימנעותם מללמד לאחרים מחשש לעבודה זרה. זאת חכמים תיקנו כאשר ראו שבכישלונם של אומנים אלו מתקיים מה שנאמר במשנה: "הכהנים ששימשו בבית חונו לא ישמשו במקדש שבירושלים".¹² הדבר הזה, הביא את חכמים לקבל עתה את האמתלא שנתנו אלה להימנעותם מללמד לאחרים מחשש לעבודה זרה, אחר שקודם לכן לא האמינו לאמתלא זו, ומעתה "היו מזכירין אותן לשבח".

ברייתא שניה (לח ע"א)

תניא: אמר רבי ישמעאל: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ומצאתי אחד מבני בניהם, אמרתי לו: אבותיך בקשו להרבות כבודך, ורצו למעט כבוד המקום – עכשיו כבוד מקום במקומו, ומיעט כבודם. אמר רבי עקיבא: (פעם אחת) סח לי רבי ישמעאל בן לוגא: פעם אחת יצאתי אני ואחד מבני בניהם לשדה ללקט עשבים, וראיתי ששחק ובכה. אמרתי לו: מפני מה בכית? אמר לי: כבוד אבותי נזכרתי. ומפני מה שחקת? אמר לי: שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזירה לנו. ומפני מה נזכרת? אמר לי: מעלה עשן כנגדי. – הראהו לי! – אמר לי: שבועה היא בידינו שאין מראין אותו לכל אדם. אמר רבי יוחנן בן נורי: פעם אחת מצאתי זקן אחד ומגילת סממנין בידו, אמרתי לו: מאין אתה? אמר לי: מבית אבטינס אני. ומה בידך? אמר לי: מגילת סממנין. – הראהו לי! – אמר לי: כל זמן שבית אבא היו קיימין – לא היו מוסרין אותו לכל אדם, ועכשיו – הרי הוא לך והזהר בה. וכשבאתי וסחת

¹¹ שיר השירים רבה ג, ז.

¹² מנחות קט ע"א.

דברי לפני רבי עקיבא אמר לי: מעתה אסור לספר בגנותן של אלו. מכאן אמר בן עזאי: בשמך יקראוך, ובמקומך יושיבוך, ומשלך יתנו לך. אין אדם נוגע במוכן לחבירו, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא.

יושם לב, שר' עקיבא שמע שני סיפורים, ורק למשמע האחרון שינה את יחסו אל משפחות אלו. וזאת, כך נראה, משום שסיפור זה מלמד יותר מכל על צדקותן. הנה, כאשר נזדמן להם אדם נאמן כמו ר' יוחנן בן נורי, אדם שאין לחשוש "שמא ילך ויעבוד עבודה זרה בכך", נאותו "ללמד לאחרים" – מסרו לו את "מגילת סממנין" – סוד פיטום הקטורת, וגם אותו הזהירו: "הרי הוא לך והזהר בה". משמע, שהאמתלה שנתנו לסירובם ללמד לאחרים אמתלת הייתה – סופם לימד על ראשיתם. הדבר הזה הביא את ר' עקיבא לומר בלשון פסקנית: "מעתה אסור לספר בגנותן של אלו". ולא זו בלבד, אלא, גם "זלגו עיניו דמעות"¹³ למשמע סיפורים אלו. כלומר, ר' עקיבא לא רק שינה את נוהגו כלפיהם מעתה ואילך, אלא גם הצטער על האופן אשר נהג כלפיהם עד עתה. בן עזאי, חברו של ר' עקיבא, הִתְחַרְהָ הִתְחַזֵּיק אַחֲרָיו (= "מכאן אמר") ודרש עליהם: "בשמך יקראוך, ובמקומך יושיבוך, ומשלך יתנו לך. אין אדם נוגע במוכן לחברו, ואין מלכות נוגעת בחברתה כמלוא נימא". פירוש: "בשמך יקראוך" – בתחילה גינו חכמים אותם על שלא רצו ללמד אומנותם לאחרים, ולבסוף כששמעו את טעמם, חזרו ודברו בכבוד שמם הראוי להם. "במקומך יושיבוך" – בתחילה הדיחו חכמים אותם ולא עלתה בידם, כפי שפירש רש"י על אתר: "שבקשו חכמים לדחותם ממקומם ולא יכלו". ולבסוף "חזרו בית גרמו (ובית אבטינס) למקומם". "משלך יתנו לך" – לכל אדם החלק המוכן לו, ומשלו הוא זוכה, ואין אחרים יכולים לקפח פרנסתו והצלחתו. ולעניין הכפלת שכרם, לא חמדת ממון הייתה כאן, אלא בדין נטלו את חלקם המוכן להם. שהרי הם עשו זאת כתגובה למה שעשו להם חכמים, שקיפחו את פרנסתם בהביאם מתחרים מאלכסנדריה. יושם לב, שחכמים הגיבו בשתיקה לעניין זה, שמא שתיקה כהודאה יש כאן וכדין עשו אלה שדרשו את הכפלת שכרם.

ברייתא שלישית (לח ע"ב)

תניא: כשהוא [הוגרס בן לוי], נותן קולו בנעימה מכניס גודלו לתוך פיו, ומניח אצבעו בין הנימין, עד שהיו אחיו הכהנים נזקרים בבת ראש לאחוריהם. תנו רבנן: בן קמצר לא רצה ללמד על מעשה הכתב. אמרו עליו שהיה נוטל ארבעה קולמוסין בין אצבעותיו, ואם היתה תיבה של ארבע אותיות - היה כותבה בבת אחת. אמרו לו: מה ראית שלא ללמד? כולן מצאו תשובה לדבריהם, בן קמצר לא מצא תשובה לדבריו. על הראשונים נאמר זכר צדיק לברכה, ועל בן קמצר וחבריו נאמר ושם רשעים ירקב.

¹³ כך בתוספתא יומא א, ז. ובמדרש (שיר השירים רבה ג, ז), שהבאתי לעיל, נאמר: "זלגו דמעותיו".

בברייתא זו, הולכים חכמים בעקבות פסיקתו של ר' עקיבא ביחס לבית גרמו ובית אבטינס, ומיישמים אותה גם ביחס להוגרס בן לוי ובן קמצר, בשינוי קטן. רבי, כזכור, חילק בין "ראשונים" ל"אחרונים". "ראשונים" הם אלו שנמנו במשנה הראשונה (לז ע"א) – בן גמלא, בן קטין, מונבז המלך, הילני אימו וניקנור. על אלה פסק רבי את מחציתו הראשונה של הפסוק (משלי י:ז): "זכר צדיק לברכה". "אחרונים" הם אלו שנמנו במשנתנו: בית גרמו, בית אבטינס, הוגרס בן לוי ובן קמצר. עליהם פסק רבי את המחצית השנייה של הפסוק: "ושם רשעים ירקב". בברייתא שלפנינו חכמים מחלקים חלוקה שונה. "ראשונים" הם כל אלו ש"מצאו תשובה לדבריהם" – נתנו טעם לסירובם ללמד לאחרים, והם: בית גרמו, בית אבטינס והוגרס בן לוי. עליהם נאמר: "זכר צדיק לברכה". ואלו ש"לא מצאו תשובה לדבריו" – בן קמצר וחבריו, עליהם נאמר: "ושם רשעים ירקב". מי היו אלה "חבריו" של בן קמצר? במשנה ובברייתות אין כל איזכור לכך. נראה לי שחכמים ביקשו לומר "ושם רשעים ירקב", לא רק על בן קמצר על שלא רצה ללמד אומנותו לאחרים ו"לא מצאו תשובה לדבריו", אלא גם על כל מי שילך בדרכו זו.¹⁴

סוף דבר

אשוב עתה אל השאלה שנשאלה בראשית דברי: מה גרם לרבי לחזור לאחור ולפסוק על אומנים אלו כ"משנה ראשונה"?¹⁵ הלא שנים רבות לפניו פסק ר' עקיבא: "מעתיך אסור לספר בגנותן של אלו!" וכי פסיקה זו וכל השתלשלות העניינים שקדמה לה בשלוש ברייתות, נעלמו מעיניו של רבי?!

מהדברים שסופרו בשלוש הברייתות עולה, שעד זמנם נהגו חכמים כפי שאמר רבי במשנתו: "על אלו נאמר ושם רשעים ירקב". לאחר שכשל הניסיון להדיחם ולמנות אומנים אחרים תחתם, ולאחר ששמעו את הטעם שנתנו להימנעותם מללמד לאחרים, שינו חכמים את יחסם אליהם ונהגו כפי שפסק ר' עקיבא: "מעתיך אסור לספר בגנותן של אלו". כל זה אירע בימים שבית המקדש עמד על מכונו. לעומת זאת ימיו של רבי הם הימים שלאחר כישלון מרד בר כוכבא, שהוסיף חורבן על חורבן – חורבן הארץ שנוסף לחורבן המקדש. רבי עמד בפני מציאות דומה לזו שבפניה עמד רבן יוחנן בן זכאי כשבעים שנה לפניו. ריב"ז ראה את חורבנו הממשמש ובא של בית המקדש,¹⁶ ורבי ראה את חורבן הארץ, ושניהם נחלצו להציל את מה שנותר – את התורה. ריב"ז

¹⁴ כמו "אין שוקו (= תשוקתו) של יצר הרע אלא על קין וחביריו". בראשית רבה (תיאודור-אלבק), פרשת בראשית כ.

¹⁵ "משנה ראשונה" היא משנה שהורו ראשונים התנאים. "משנה אחרונה" הן ההלכות שהורו התנאים האחרונים – שינוי דין שנקבע בעבר.

¹⁶ ארבעים שנה קודם לחורבן הבית אמר עליו ריב"ז: "יודע אני בדך שסופך עתיד ליחרב" (יומא לט ע"א).

חרף נפשו, יצא מירושלים הנצורה ועמד לפני אספסינוס וביקש: "תן לי יבנה וחכמיה" – "לייסד שלימות התורה".¹⁷ ורבי, בעוז רוחו החל את מפעלו הגדול – להעלות את התורה שבעל פה על הכתב. ריב"ז ביקש להציל את התורה מן השריפה, ורבי ביקש להציל את התורה מן השכחה. הוא סבר, שהדבר שיכול להבטיח את המשך קיומה של התורה הוא לימודה – מסירתה לאחרים. הלא זאת הייתה סגולתו של אברהם אבינו, כפי שהעיד עליו הקב"ה (בראשית יח: יט): כִּי יִדְעֶתְיוּ לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוָה אֶת-בְּנָיו וְאֶת-בִּיתוֹ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט [...]". המסירה מדור לדור היא כנחל הזורם מדור לדור,¹⁸ שבלעדיה ייבש הנחל. ניתוק שרשרת המסירה הוא גזר דין של כליה על האומה ועל מורשתה.¹⁹ זה הטעם שהביא את רבי לקללם בקללה זו – "שם רשעים ירקב" – שפירושה: "רקבובית תעלה בשמותן, דלא מסקינן בשמייהו" – שלא ייקראו אחרים בשמותם ושםם יישכח במשך הדורות.²⁰ קללה זו היא בבחינת "עונש המדבר בלשונו של החטא"²¹ – אלו שגרמו לניתוק שרשרת המסירה, ייענשו בניתוק שרשרת השמות העוברת מדור לדור – כליה תחת כליה.²²

ביסוד מפעלו של רבי, עריכת התורה שבעל פה וכתובתה, עמד "יצר המסירה"²³ מדור לדור. כשראה שהאיסור: "דברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבן"²⁴ עלול להוביל לשכחת התורה, נסמך על דרשת הפסוק (תהלים קיט: קכו): "עַתָּה לַעֲשׂוֹת לַה' הַפְּרוּ תוֹרַתְךָ" שפירושו – כדי לשמר את התורה, מותר וצריך לפעול אפילו על ידי מעשה אסור.²⁵ רבי ידע את המסופר בברייתות אלו, וידע גם את פסיקתו של ר' עקיבא, ואף על פי כן פסק במשנתנו כ"משנה ראשונה". החשש שעמד לנגד עיניו של רבי באותה שעה היה, לא רק אובדנם של אותן אומנויות חשובות – לחם הפנים ומעשה הקטורת – שבלעדיהן יהיה חיסרון בעבודת המקדש, אלא גם, ובעיקר – הסירוב ללמד לאחרים. לכן הוא כלל בקללתו גם את הוגרס בן לוי ואת בן קמצר, על אף שאובדן אומנותם של שני אלו לא היה מחסיר דבר בעבודת המקדש. הוא פוסק נגד פסיקתו

¹⁷ גיטין נו ע"א. על מעשהו של ריב"ז באותה שעה אמר הרב קוק: "ביטל את השלימות הגשמית המדינית ולא ביקש כי אם יבנה וחכמיה לייסד שלימות התורה". (עין איה ברכות א, ירושלים תשנ"ה, עמ' 120.)

¹⁸ ראו פירוש רש"י הירש לבמדבר יח: כ.
¹⁹ הנה דברים שאמר גרשם שלום בעניין זה: "עם ההורס את הרגשתו החיה המעורה ברציפות קיומו ומציאותו ההיסטורית, מורשת הדורות – ייעלם. אני מאמין בעתידו של עמנו. אך עתיד הבנוי על ניתוק עקרוני ממסורת כמוהו כהוצאת גזר דין של כליה, חלילה, על העם", עוד דבר, תל אביב 1989, עמ' 117.

²⁰ יומא לח ע"ב ופירוש הרב שטיינזלץ שם.

²¹ בובר, מ"מ, דרכו של מקרא, ירושלים תשלח, עמ' 69.

²² וכשרי עקיבא פסק: "מעשה אסור לספר בגנותן של אלו", בא בן עזאי ודרש עליהם: "ובשמך יקראוך" – אין לך תיקון גדול מזה לאותה קללה שקוללו בתחילה.

²³ שם, עמ' 360.

²⁴ גיטין ט ע"ב.

²⁵ דבר זה מחרף עוד את השאלה שנשאלה על רבי. מה ראה לפסוק על משפחות אלו את אשר פסק? הלא, כמוהו גם הם פעלו על פי העיקרון: "עת לעשות לה' הפרו תורתך"? נמנעו מללמד אומנותם לאחרים – הפרו את צו המסירה מדור לדור כדי לשמור את אומנותם מפני חילולה על ידי אחרים?

של ר' עקיבא ונגד חכמים, כדי להרחיק את הסכנה של קטיעת שרשרת המסירה מדור לדור.

את הסירוב "ללמד לאחרים" הוא ראה כאיום קיומי על התורה בכללותה, ובלשונו של בובר: "אין לך מסוכן כקמילתו של הזיכרון המשותף ושל יצר המסירה". עד כמה הדבר הזה היה בנפשו של רבי, יעיד הסיפור על ר' חנינא ור' חייא, שהיו מגדולי תלמידיו של רבי.

פעם אחת נפלה ביניהם מחלוקת חריפה – "הוּוּ מנצי" – היו רבים:

אמר לו ר' חנינא לר' חייא: "עמי את רב! חס ושלום, אם תשתכח תורה מישראל, אני אוכל לשחזר אותה בפילפולי". אמר לו ר' חייא: "עמי אתה רב! הלא אני עשיתי שלא תשתכח תורה מישראל [...]". אני מלמד לחמישה תינוקות חמישה חומשים – לכל אחד חומש אחד. ואני מלמד שישה סדרי משנה לשישה תינוקות. ואני אומר להם: לכו ולמדו תורה זה לזה ומשנה זה לזה. כך אני עושה שלא תשתכח תורה מישראל". כששמע זאת רבי אמר: "כמה גדולים מעשי חייא!" אמר לו ר' ישמעאל ברי' יוסי: "מעשיו של ר' חייא גדולים אפילו ממעשיך!" אמר לו רבי: "כן!"²⁶.

ודוק: שניים הם "מעשי חייא"; הוא לימד את התורה לאחרים, וגם לימדם ללמדה לאחרים, ובלשון הרמב"ם: "שכל החייב ללמוד חייב ללמד".²⁷ ועל הדבר הזה אנו מתפללים בכל יום: "ללמוד וללמד".

רבי סבר, שאדם שנתברך משמיים בכישרון כלשהוא, או שנחל מאבותיו חוכמה או מסורת כלשהיא אינו רשאי להימנע מלהנחילם לאחרים, יהיה טעמו אשר יהיה, כפי שפירש המאירי על אתר: "לעולם אל ימנע אדם מללמד לאחרים דבר היכול להביא לקידוש ה', אף על פי שיש לו סיבה להצדיק מניעתו". אין ספק, שרבי היה ער לחששם של אותם אומנים – "שמא ילמוד אדם שאינו מהוגן וילך ויעבוד עבודה זרה בכך". אבל הוא הניח כנגדו על כף המאזניים את החשש, שאם מורשת רוחנית לא תילמד לאחרים היא תאבד מן העולם. ולכן, במשנתנו כמו בכתובת התורה שבעל פה, גם כאן, רבי פעל על פי העיקרון: "עת לעשות לה' הפרו תורתך". העז והכריע כנגד דעתם של חכמים שקדמוהו, כדי להציל קניינים רוחניים לאומיים חשובים מפני האבדון.

²⁶ בבא מציעא פה ע"ב. בתרגום לעברית על פי הרב שטיינזלץ.

²⁷ יושם לב שההלכה הפותחת את הלכות תלמוד תורה היא: "קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר: 'ולמדתם אותם את בניכם לדבר בס' – שכל החייב ללמוד חייב ללמד". (שם א, א).